

УДК 821.161.2.09(092)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.2.50>

**МИКОЛА ХОЛОДНИЙ:
ФЕНОМЕН ТВОРЧОЇ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ ПОЕТА-ШІСТДЕСЯТНИКА**

**MYKOLA KHOLODNYI:
THE PHENOMENON OF THE CREATIVE INDIVIDUALITY OF A 60'S POET**

Урись Т.Ю.,

orcid.org/0000-0002-7933-4737

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української літератури

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

У статті розглянуто феномен творчої індивідуальності малодослідженого поета Миколи Холодного як представника одного з нелегких періодів в історії України. Друга половина XX ст. в радянській Україні (частині СРСР) – час складний і суперечливий, супроводжений репресіями усіх незгодних з офіційною політикою, зокрема культурних діячів, літераторів, митців, учених, діяльність і творчість яких була пов'язана з бажанням бачити свою країну незалежною. Сфабриковані справи, судові процеси, що закінчувались для звинувачених не лише тривалими ув'язненнями, виселенням у Сибір та концтаборами, але й розстрілами, не були рідкістю. Наприкінці 1950-х–1960-х рр. з'являється літературно-мистецька та суспільно-політична течія серед української інтелектуальної еліти, яка викривала й засуджувала ці масові репресії. Вона отримала назву шістдесятництво. Ще більш радикальним рухом в анти-радянській системі було дисидентство, що поєднувало різні форми громадянського протесту: від інтелектуального опору до створення спеціальних організаційних структур для боротьби з існуючим державним та суспільним ладом. М. Холодний є представником дисидентського руху. У статті відзначено, що для його поезії характерними є сатира, гротеск, багата метафоричність, іронічність, парадоксальність, несподівана кінцівка, трагічна абсурдність. Поетична творчість для М. Холодного була своєрідним виявом правозахисної діяльності, можливістю виступити на захист соціальних і національних прав українського народу. Тож його поезія містить соціально-політичні мотиви, констатацію трагічності історії радянської тоталітарної України, спротив соціальній несправедливості та національномугнобленню. Вагоме місце займає і тема незалежності Батьківщини. Для його творів характерні прямолінійність у зображенні особливостей українського національного буття, гострота думки й слова, сатиричність і викривальний пафос, опір радянській тоталітарній системі, філософічність, нескореність духу.

Ключові слова: шістдесятники, дисидентство, М. Холодний, українська поезія, творча індивідуальність, сатира.

The article examines the phenomenon of the creative individuality of the little-studied poet Mykola Kholodnyi as a representative of one of the difficult periods in the history of Ukraine. The second half of the 20th century in Soviet Ukraine (part of the USSR) was a difficult and controversial time, accompanied by repression of all those who disagreed with the official policy, including cultural figures, writers, artists, scientists, whose activities and works were connected with the desire to see their country independent. Fabricated cases, trials that ended not only in long imprisonments, deportation to Siberia and concentration camps for the accused, but also in executions, were not uncommon. At the end of the 1950s and 1960s, a literary-artistic and socio-political current appeared among the Ukrainian intellectual elite, which exposed and condemned these mass repressions. It was called the Sixtiers (Shistdesiatnyky). An even more radical movement in the anti-Soviet system was dissidence, which combined various forms of civil protest: from intellectual resistance to the creation of special organizational structures to fight against the existing state and social order. M. Kholodnyi is a representative of the dissident movement. The article notes that his poetry is characterized by satire, grotesque, rich metaphoricality, irony, paradoxicality, unexpected ending, tragic absurdity. Poetic creativity for M. Kholodny was a peculiar manifestation of human rights activity, an opportunity to defend the social and national rights of the Ukrainian people. Therefore, his poetry contains socio-political motives, a statement of the tragic history of Soviet totalitarian Ukraine, opposition to social injustice

and national oppression. The theme of the independence of the Homeland also occupies an important place. His works are characterized by directness in depicting the peculiarities of the Ukrainian national existence, sharpness of thought and words, satiricalness and revealing pathos, resistance to the Soviet totalitarian system, philosophising, indomitable spirit.

Key words: the Sixtiers, dissidence, M. Kholodnyi, Ukrainian poetry, satire.

Постановка проблеми. У 60-х рр. XX ст. в українській культурі сформувалась когорта митців (письменники І. Драч, М. Вінграновський, В. Симоненко, Ліна Костенко, Є. Гуцало; літературні критики В. Дзюба, Є. Сверстюк; перекладачі Г. Кочур та М. Лукаш; режисери С. Параджанов та Лесь Танюк; художники А. Горська та В. Зарецький та багато ін.) як спалах національної самосвідомості в тоталітарних умовах, що згодом отримала назву «шістдесятництво». Це був перехідний період з огляду змін соціокультурних векторів у суспільній свідомості в національному контексті, етап суспільної та соціокультурної трансформації. Український літературознавець і письменник-шістдесятник В. Шевчук вважає шістдесятниками тих, творчість яких заперечувала естетику соцреалізму, виходила поза межі соцреалістичних приписів і табу; інший літературний критик і учасник руху шістдесятництва Є. Сверстюк називає тільки тих, чиї твори виходили у світ завдяки «самвидаву», тобто переважно дисидентів. Л. Тарнашинська, дослідниця цього явища і періоду в історії літератури, вважає, що потрібно знайти «золоту» середину між цими двома підходами [1]. Письменники (як, зрештою, й інші митці цього часу) мали обрати: вони на боці радянської влади чи омріяної незалежної України. Одні йшли на співпрацю з тоталітарним режимом, інші ж залишалися нонконформістами та, ставши в опозицію офіційній ідеології, сформували дисидентський рух, представники якого зазнавали переслідувань, ув'язнень, таборів.

Шістдесятники діяли в добу, коли доводилось створювати альтернативну дійсність справжньої реальності, в якій були лише велика мильна бульбашка з брехні й тотальний терор, де смерть мільйонів ставала простою статистикою. Вони ж натомість намагалися підкреслити самодостатність людського життя. Літературознавець В. Дончик серед внутрішньолітературних тенденцій цього періоду виокремив космізм, асоціативну метафоричність у поезії, «недетермінований» психологізм у прозі, виступ проти ілюстративно-кон'юнктурного книгоробства і за своє право на власний погляд, за утвердження ролі особистості в житті, а також постановку таких надзвичайно актуальних національних питань, як спотворення історії українського народу, упослідження мови, переведення їх з політичної у площину художніх текстів [22, с. 45].

Українських шістдесятників поєднувала одна ключова обставина – обстоювання української ідентичності. Національна характеристика важлива для життя у світі та духовного зростання людини, тому влада намагалась зламати кожного насамперед через денаціоналізацію. Шістдесятників хвилювало національне питання, вони висловлювали етичний протест проти русифікації та маргіналізації української культури, прагнули до культивування рідної мови, культури, відчуття своєї національної окремішності, утвердження символів, кодів української ментальності як національних цінностей.

Ця когорта митців сповідувала свободу творчого самовираження, вони реалізовували свої ідеї, підкреслюючи вищість загальнолюдських цінностей над класовими та культурний плюралізм, що не вписувалось в канони соцреалізму і протиставлялось офіційному догматизмові.

Література 60-х рр. XX ст. по-особливому стала проєктивним віддзеркаленням процесів і світоглядних трансформацій цього періоду, а слово – камертоном суспільного буття, що апелювало до історичної пам'яті та мало здатність протистояти неправді, наголосити на людській самоповазі та усвідомленні необхідності збереження національних цінностей. Серед когорти письменників-шістдесятників виділяється Микола Холодний, твори якого довгий час були під забороною радянської цензури через наявність у них опозиційних думок офіційній ідеології, а в 1960-ті рр. поширювалися лише завдяки самвидаву та принесли автору популярність. У 1969 р. лиш за кордоном була видана перша його збірка поезій «Крик з могили» (вийшла анонімно), далі збірка «Сутеніє в душі» та публіцистичний нарис, за який отримав Почесну премію Ватикану, «Про душу в пісні та про пісню в душі» (1979). Він – поет з українського Полісся (народився на Чернігівщині), талант якого прокинувся ще з ранніх літ. Навчався на філологічному факультеті Київського університету імені Т.Г. Шевченка, проте на п'ятому курсі його було виключено за позицію і гостровикривальний зміст поезії, виступів, рефератів тощо. Нонконформістська поезія М. Холодного, сповнена алегорії, на той час вражала зухвальством, несприйняттям застою й смиренності в громадському житті, спонукала до роздумів. Тому й не дивно, що М. Холодного заарештовували, як і багатьох інших представників національно

свідомої інтелігенції, за антирадянську пропаганду й агітацію, а всі рукописи були конфісковані КДБ. Згодом його випустили після опублікування так званого покаянного листа, вислали за 100 км від Києва. Микола Холодний перебував у статусі внутрішнього емігранта, оселився у м. Острі на Чернігівщині та до кінця життя перебував під наглядом. Для будь-яких публікацій він залишався *persona non grata*, тому продовжував (як і більшість письменників того часу) писати «у стіл». За його життя було видано ще кілька збірок, але вже у незалежній Україні – «Дорога до матері» (1993), «Усмішка Джоконди» (1995) та «Сто перший кілометр» (2004). У 2009 р., по смерті автора, за сприяння українського письменника Павла Вольвача було надруковано збірку «Повернення».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про те, яким був М. Холодний чи точніше, яким пам'ятають його сучасники, знаходимо у працях Г. Бурсова, А. Гризуна, Ю. Мушкетика та ін. Але ґрунтовного й об'ємного аналізу літературної творчості, особливостей його індивідуального стилю й досі немає. Дослідження І. Дзюби, Ю. Шкляр, О. Гарачковської та небагатьох інших присвячені або ж аналізу окремих мотивів та образів, або ж деяким рисам творчої манери автора.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати феномен творчої індивідуальності поета-дисидента Миколи Холодного як представника одного з нелегких періодів в історії України.

Виклад основного матеріалу. Особистість митця не проста, проте в талановитості його як поета сумніватися не доводиться, більш того – Миколу Холодного називають одним із найяскравіших поетів періоду 60-х рр. ХХ ст. Проте не так давно на сторінках «Літературної України» він став об'єктом дискусії між І. Малютою та І. Марченком щодо того, ким же був насправді: колаборантом-зрадником, що працював на догоду КДБ, чи все-таки патріотом своєї держави, якому довелося жити у складний історичний час. І. Малюта наголошує, що зробивши «ретельний огляд карної справи М. Холодного №58095-ФП, що зберігається в ГА СБУ», «засвідчив доказово», що той «власноруч написав покайну заяву «На терези совісті», опубліковану в «Літературній Україні» 07.07.1972 р., наводив цитати зі спогадів Федченка, Гончара, «пропозицій з КДБ» та ін. Зрештою, підсумував, що у житті він втратив честь і правду через те, що ним керували «нестримна жадоба до слави і комфорту» [12].

Знаючи, в яких умовах тоді жили і намагалися творити письменники, усвідомлюєш, що відділити сьогодні у тій «чорноті» бодай щось «біле»

важко. Багато з них, або замовкали, або, побоюючись репресій чи навіть під страхом смерті, писали т.зв. «покаянні» листи. Та чи можна через це звинувачувати М. Холодного у зраді, безчесті та брехні? І. Марченко – опонент І. Малюти – заперечує такі однозначні висновки, згадуючи чотири арешти М. Холодного, його перебування у Лук'янівській в'язниці, 5 місяців в ізоляторі КДБ, підірване цим здоров'я, виселення з Києва й переселення до Вінниці, перебування й там під пильним наглядом влади. І наголошує, що не варто «ворушити кістки Миколи Холодного, який відійшов у вічність» та ще й невідомо точно, чи власною смертю [13].

Серед особливостей лірики М. Холодного, які виокремлюють поодинокі критики його творчості, є сатира, багата метафоричність, іронічність, епатаж, парадоксальність, несподівана кінцівка, трагічна абсурдність тощо. О. Горобець до цього списку додає ще алегоричність та потужний патріотичний пафос [9]. М. Павленко відзначає, що «дотепність авторова поєднується з болем, сміх – зі слізьми, ліричність – із сатирою» [17].

М. Холодний володіє надзвичайним умінням передавати в слові своє відчуття часу. Поетичні тексти експлікують проблеми українського буття. Це своєрідна критика соціалістичної дійсності, завуальоване опонування офіційній ідеології, спротив негативним явищам, що відбувалися у суспільстві. Автор зображує країну, де панує трагічний абсурд. За словами В. Панченка, «трагічний сарказм Миколи Холодного влучав у серцевину нелюдської тоталітарної системи» [18, с. 43]. У поезії «Двоє у місті» перед нами розгортається картина абсурду, проте це реальність країни «сяючого мороку»: тут без'язикі люди блукають містом, чекаючи заповітне слово від такого ж без'язикового. І своє покликання, на думку літературознавця І. Дзюби, М. Холодний якраз і бачив у тому, щоб «роздерти замкнене коло тієї без'язиковості», «а рутину абсурду коронувати колючками свого сарказму», навіть якщо комусь те могло здатися цинізмом чи блюзнірством [11, с. 704]. У його поезії вагому роль відіграють підтекстові смисли, конотативні значення та емоції ліричного суб'єкта, через які можемо зрозуміти, як оцінює явища та дії сам автор.

Одну з характерних рис поезії М. Холодного – сатиричність – зауважила дослідниця О. Гарачковська, яка підкреслила переважання гротескно-узагальненої картини у зображенні автором тоталітарної дійсності, патологічного світу радянського періоду на прикладі травестій та сатиричних мініатюр трьох

його прижиттєвих збірок – «Крик з могили», «Посмішка Джоконди» та «Сто перший кілометр». Літературознавиця стверджує, що його поетичній сатирі притаманний «викривальний характер, гіперболізація та гротескність художніх образів», до того ж «смій Холодного витікає не із прагнення митця до комічного як до самоцілі, а з зображення реальних людських вад, із типових обставин життя» [8, с. 15]. Науковиця зауважила, що ще зі шкільних літ М. Холодний не сприймав отой тоталітарний, командно-адміністративний стиль господарювання на рідній землі. І це несприйняття він проніс крізь усе життя. Через таку «зухвалість» і поширювались його твори серед народу переважно у самвидаві.

Поетична творчість для М. Холодного була своєрідним виявом правозахисної діяльності, у якій він виступав на захист соціальних і національних прав українського народу, що підтверджував і сам автор в останньому інтерв'ю.

У його громадянській ліриці переважають соціально-політичні мотиви, де гостро висміюються політики за аморальність, зажерливість та жадібність («Братія веде», «Життя в багні», «Іноземець», «Політ у замкненому просторі» та ін.). Зокрема, у поезії «Братія веде» саме такими зображені представники влади, аморальність їх вчинків, брехливість та замаскованість. Мабуть, через відразу до фальші, якою тоді було просякнуте навіть повітря. У вірші «Іноземець» автор засуджує владу, що «розвела проституцію біля державного керма» [19, с. 117]. Розвінчує автор і багатообіцяючий комунізм, до якого нібито йшло суспільство, бо «податі ті самі», «в тюрмі тій самій сидимо». У віршах поет часто стає на захист права української нації на рідну мову і державну самостійність: «Є мова піль, озер і неба – / та ходить мова та німа. // Є українців більш, ніж треба, / а України-то нема» [19, с. 117].

Непоодинокими є констатація трагічності історії радянської тоталітарної України, спротив соціальній несправедливості та національному гнобленню. Власне, про першу збірку поезій «Крик з могили» сам М. Холодний в останньому інтерв'ю В. Овсієнку сказав: «Це була книжка, спрямована проти національної політики КПРС. Це був прямий виклик... За цю збірку та за інші вірші, які ходили по руках, мене взимку 1972 року й заарештував КГБ» [16, с. 137]. А назва останньої прижиттєвої збірки «Сто перший кілометр» автора демонструє ставлення тоталітарного режиму до інакодумців: «У поезії ти метр?/ На 101-й кілометр» (поезія «Non com's») [20, с. 115], тобто йдеться про виселення за межі столиці

письменників-опозиціонерів офіційній ідеології. Саме таким був М. Холодний і така доля його теж спіткала. Поезія сповнена спротивом радянській системі через гострі й зухвалі слова, які «розтинали» й «вивертали» радянську дійсність» [4]. Зрештою, жити у такому суспільстві було далеко нелегко. У вірші «Дорога до матері» ліричний герой бідкається, що знову не зміг приїхати до найріднішої йому людини – мами, а все через те, що «дорога камнем стелена./ Заборонні знаки та пости./ Обіруч гадючі очі терена/ і фальшиві написи: «Щастя!» [19, с. 129]). Таким було життя для письменника, за яким постійно стежили та переслідували, на якого завжди чекала можливість бути заарештованим. Проте у зверненні до матері, він говорить про невлівиму присутність у його житті і її, і рідної домівки, які попри різні незгоди давали силу не опускати руки, а жити і писати далі:

Світ мені був гірший за вітчима,
І вітри згинали, мов лозу.
Та сміявся я Вашими очима
І вмочав перо у їх сльозу.
А коли зчинялись хуртовини
І гукали сони у дупло –
Нашої старенької хатини
Скрізь мене знаходило тепло [19, с. 130].

Поета хвилювала тема незалежності Батьківщини (поезії «Україні», «Україна», «Вітчизна», «Притча про дуба», «Іноземець», «По всій Україні лози», «Мова» та ін.). У вірші «Україні» він називає її двигуном, тобто рушієм, що спонукає його до дії (діяльності), і всі дрти з якого, «впаяні свідомістю мети» у його труди й надії. У «Притчі про дуба» наголошує, що без свого роду та тієї національної основи, з якої ти походиш, жити надзвичайно важко: «Як дуб міцний без кореня всиха./ Так усиха людина без народу» [15, с. 45]. У поезії «Повернення» ліричний герой, який «знищувався планово», звернувся до свого народу, зауваживши, що він «віть» у його стеблі [19, с. 17], тобто є невід'ємною частиною. Національна приналежність – одна з базових потреб людини, її психологічної рівноваги у спільноті, її соціалізації.

Поезія «Глухонімі» має глибокий підтекст: не називаючи жодного імені й не надаючи ніякої конкретики, автор дав чітко зрозуміти, що йдеться про Україну, яка своїх «німих» діток, тобто тих, які не розмовляють рідною українською мовою, навчає говорити – і образи калиноньки та рушничка як асоціативних українських символів допомагають це збагнути. Та ліричний герой застерігає, що все це марно, бо «Сини твої на місто зорять./ Вони

там вивчать мову ту, / що нею всі німі говорять» [19, с. 152], тобто йдеться про російську, яку розповсюджували й насаджували довгий час в українських містах.

Поетична майстерність, неймовірна сила таланту й глибина думки митця дають можливість не лише зрозуміти справжню панораму тієї історичної доби, але й психологічний і емоційний стан суспільства, який у ньому жив, і особливо автора-поета, який виливав загостреність відчуттів на папір. Прямолинійність у зображенні особливостей українського національного буття, гострота думки й слова, сатиричність і викривальний пафос, опір радянській тоталітарній системі, філософічність, нескореність духу попри різні життєві обставини наповнюють поетичні збірки Миколи Холодного.

Висновки. Микола Холодний – представник тієї гілки шістдесятників, яку означають як дисидентство через політичні погляди його представників, що істотно розходяться з офіційно встановленими, за що вони підлягали репресіям і переслідуванням з боку влади. Таких гонінь зазнав у свій час і М. Холодний. Проте, на жаль, його постать та творчість й досі не ввійшли в загальний огляд літератури цього періоду, він несправедливо забутий та малодосліджений. Хоча письменник у поезії порушує гостроактуальні суспільно-історичні, політичні, морально-етичні, економічні та ін. проблеми, продиктовані реальністю того часу. Він зумів створити правдиву картину дійсності радянського світу, якій опирався і в житті, й у своїх творах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. «За них говорили і вчинки, і творчість». Інтерв'ю Н. Коваль з Л.Тарнашинською про українське шістдесятництво. *Українська мова та література*. 2020. № 2. С. 18–25.
2. Баран Є. «Відпливає від вас мій човен...». *Дивослово*. 2010. № 12. С. 55–57.
3. Баран Є. Притча про Миколу. *Сучасність*. 2010. № 4. С. 107–113.
4. Бондар В. Микола Холодний: постать-протиріччя. *Голос України*. 2019. № 143 (31 липня) URL: <http://www.golos.com.ua/article/319968>
5. Бурсов Г. Його вбивають, хто? Микола Холодний – поет, біла ворона. *Березіль*. 2012. № 9–10. С. 126–147.
6. Бурсов Г. Микола Холодний – поет, актор, біла ворона. *Українська літературна газета*. 2012. 7 верес. (№ 18). С. 16–17.
7. Бурсов Г. Микола Холодний: публіцистичний портрет – мозаїка. Київ: Аграр Медіа Груп, 2019. 241 с.
8. Гарачковська О. Гротескно-узагальнена картина патологічного світу в сатиричній поезії Миколи Холодного. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2014. Вип. 13. С. 13–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2014_13_5
9. Горобець О. Однокрила доля поета Миколи Холодного. *Інтернет-видання Полтавщина*. 6 травня 2011 р. URL: <https://blog.poltava.to/gorobets/411/>
10. Гризун А. Талан і талант, або дещо про творчу спадщину, яка подає голос з могили. *Київ*. 2007. № 4. С. 36–42.
11. Дзюба І. «Я народжусь, коли помру...». *З криниці літ*. У 3-х т. Т.3. Київ: Києво-Могилян. акад., 2006. С. 699–712.
12. Малюта І. За рахунок честі. *Літературна Україна*. 2019. № 41–42. С. 5.
13. Марченко І. Пожальйте після смерті Миколу Холодного. *Літературна Україна*. 2019. № 45–46. С. 4.
14. Мушкетик Ю. Лишається поет. *Київ*. 2010. № 4–5. С. 132–133.
15. Назаренко Л. «Його голос до рідного краю долітав, наче краплі роси». Життя і творчість Миколи Холодного. *Українська література*. 2012. № 8. С. 43–46.
16. Овсієнко В. Останнє інтерв'ю Миколи Холодного. *Київ*. 2010. № 4–5. С. 132–158.
17. Павленко М. Гаряча кухня від Миколи Холодного. *Українська літературна газета*. 02.08.2010. URL: <https://litgazeta.com.ua/articles/garyacha-kuhnya-vid-mykoly-holodnogo/>
18. Панченко В. Пекло Холодного. *Альманах «ЛітАкцент»*. К.: Темпора, 2010. С. 39–50.
19. Холодний М. Повернення: Збірка поезій [Упорядкування, передмова: Павло Вольвач]. К.: Факт, 2008. 212 с.
20. Холодний М. Сто перший кілометр (з неопублікованого). Дрогобич: Коло, 2004. 215 с.
21. Чорногуз О. Класик «захальваної літератури» (Микола Холодний). *Березіль*. 2018. № 7–9. С. 138–150.
22. Шістдесятництво як явище, його витоки і наслідки. *Слово і час*. 1998. № 7. С. 40–55.
23. Шкляр Ю. Поетична творчість Миколи Холодного (Монографія). Дрогобич: Коло, 2004. 66 с.
24. Urys T. "Ukrainian Poetic Sixties: Mykola Kholodnyi's Creative Individuality", *Respectus Philologicus*. 2023. (43 (48), pp. 137–151. doi: 10.15388/RESPECTUS.2023.43.48.115.